

О. В. Мушка, Національна академія педагогічних наук України

ПОЗАКЛАСНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ КОМЕРЦІЙНОЇ ОСВІТИ КИЇВСЬКОГО УЧБОВОГО ОКРУГУ НА ПОЧ. ХХ СТ.

Мушка О. В.

Позакласна діяльність закладів комерційної освіти Київського учбового округу на поч. ХХ ст.

У статті проаналізовано основні аспекти позакласної діяльності закладів комерційної освіти Київського учбового округу на поч. ХХ ст. Висвітлено питання інтелектуального, естетичного та морального розвитку учнів цих закладів.

Ключові слова: заклади комерційної освіти, комерційні училища, торгові школи, позакласна робота, Київський учбовий округ.

Мушка О. В.

Внеклассная деятельность заведений коммерческого образования Киевского учебного округа на поч. ХХ ст.

В статье проанализированы главные аспекты внеклассной деятельности заведений коммерческого образования Киевского учебного округа в начале ХХ в. Раскрыты вопросы интеллектуального, эстетического и морального развития учеников этих заведений.

Ключевые слова: учреждения коммерческого образования, коммерческие училища, торговые школы, внеклассная работа, Киевский учебный округ.

Одним з пріоритетних завдань сучасної школи є створення необхідних і повноцінних умов для особистісного розвитку кожної дитини, становлення гармонізації та гуманізації стосунків між учнями і педагогами, школою і родиною. Важливу роль у вирішенні цих завдань займає вдало організована позакласна робота, яка розширює та поглиблює знання, отримані на уроці, чим наближує навчання і виховання до життя. З огляду на це корисним буде звернення до досвіду запровадження позакласної роботи у закладах комерційної освіти Київського учбового округу на поч. ХХ ст.

Проведений науковий пошук свідчить про те, що сучасні дослідники не одноразово зверталися до вивчення проблем організації навчально-виховного

процесу закладів комерційної освіти України. Зокрема цьому питанню було присвячено дисертаційне дослідження О. Гур'яної, епізодично торкалися навчально-виховної роботи у своїх наукових розвідках Н. Зенченко, Є. Луценко, В. Постолатій, В. Трикоз. Декілька публікацій автора цієї статті також висвітлюють цей процес. Особливості позакласної виховної роботи у гімназіях східноукраїнського регіону розкриті у праці Г. Лях та С. Фатальчука. Як бачимо, історіографія педагогічних джерел, дозволяє нам стверджувати про відсутність окремого цілісного дослідження проблеми позакласної діяльності закладів комерційної освіти Київського учбового округу на початку ХХ ст.

Мета нашої статті - аналіз основних аспектів позакласної роботи закладів комерційної освіти Київського учбового округу на поч. ХХ ст.

Навчальні заклади комерційної освіти, що виникли у другій половині ХІХ ст. – це заклади, які забезпечували загальну та спеціальну освіту. Вони поділялися на комерційні училища, торгові школи, торгові класи, курси комерційних знань. Створювалися за рахунок коштів купців та промисловців, завдяки чому їх мережа на території України швидко поширювалася і вже у 1912 році їх кількість в Київському учбовому окрузі складала 44 навчальних заклади (табл. 1) [7, арк. 22].

Важлива роль у вихованні учнів, розширенні й поглибленні їх знань, розвиткові творчих здібностей у закладах комерційної освіти належала спеціально організованій різноманітній освітній і виховній роботі у позанавчальний час, так званій позакласній роботі. Варто зазначити, що аналізуючи архівні джерела ми прийшли до висновку, що серед різних типів закладів комерційної освіти, лише торгові школи та комерційні училища Київського учбового округу мали можливість приділяти значну увагу розвитку позакласної роботи учнів.

Позакласна діяльність закладів комерційної освіти Київського учбового округу на поч. ХХ ст. була нерозривно пов'язана з навчальним процесом та здійснювалася за такими напрямками: закріплення, збагачення та поглиблення

**Мережа закладів комерційної освіти
в Київському учбовому окрузі у 1912 році**

Губернія (населені пункти, в яких були комерційні учбові заклади)	Комерційні училища	Торгові школи	Торгові класи	Курси комерційних знань
Волинська (Житомир, Славута, Кременець, Острог)	4	-	-	1
Київська (Бердичів, Васильків, Біла Церква, Звенигородка, Київ, Умань, Черкаси)	16	3	2	1
Подільська (Балта, Тульчин, Вінниця, Каменець-Подільськ, Могилів-на-Дністрі, Проскурів)	9	-	-	-
Полтавська (Гадяч, Кобеляки, Кременчук, Переяслав, Полтава)	4	1	-	-
Чернігівська (Конотоп, Ніжин, Чернігів)	2	1	-	-
Всього	35	5	2	2

набутих учнями знань, застосування їх на практиці; розвиток самостійності учнів; розширення загальноосвітнього кругозору учнів у наукових та творчих гуртках, в організації та проведенні вечірок, екскурсій; розкриття індивідуальних творчих здібностей при виданні учнями журналів [6, арк. 3]. Контроль та відповідальність за позакласною діяльністю учнів у закладах комерційної освіти покладалися на спостерігачів, яких обирали із викладачів училища [5, с. 2].

У жіночих закладах комерційної освіти Київського учбового округу в досліджуваний період, великої популярності набуло проведення „сімейних” вечірок для учнів старших класів, що сприяло естетичному й культурному розвитку учениць. На вечірках були присутні учениці та їх викладачі. Програми вечірок педагоги формували разом зі своїми підопічними. Такі заходи включали читання ученицями рефератів на літературні теми, демонстрацію наукових дослідів, розігрування вистав, музичних творів, проведення викладачами лекцій, дискусії та обговорення. Часто влаштовувалися

літературні вечори пам'яті І. Тургенєва, М. Кольцова, О. Островського, М. Гоголя, А. Чехова, С. Надсона. Як правило вечірки завершувалися танцями, іграми, розгадуванням шарад, що викликало неймовірне захоплення учениць. Свої враження від цих заходів вихованці відображали у рефератах та учнівських журналах. Варто зазначити, що вечірки проводилися на досить високому рівні, учениці ретельно готувалися до них [2, с. 9].

Для учнів молодших класів у дні релігійних свят після завершення церковної служби проводилися позакласні збори. Ці зібрання присвячувалися вивченню літературних та історичних видань. Часто читання літературних творів (І. Тургенєва, Л. Толстого, Н. Некрасова та ін.) супроводжувалося переглядом за допомогою проектора картин та ілюстрацій. Окрім цього, двічі на рік для цих дітей влаштовувалися вечори, на які запрошували батьків і родичів учнів. Діти ставили невеликі п'єси, декламували в особах вірші, байки, пісні. Готуючи ці заходи, учні разом з батьками шили костюми, малювали декорації та проводили репетиції. Цікаво, що все це вихованці робили у вільний від навчання час, під час вихідних та святкових днів [2, с. 10].

Оскільки, переважна більшість учнів комерційних училищ мешкали у місті і практично не були знайомі з сільським життям, педагоги училищ запровадили практику три – чотири рази на рік збирати учнів підготовчих класів і демонстрували їм власноруч зроблені фото, що відображали життя та побут селян [1, с. 4].

Подібні заходи позакласної роботи мали велике значення для розвитку творчого потенціалу учнів, їхніх нахилів і здібностей та були спрямовані на задоволення інтересів і запитів дітей.

Значна роль у закладах комерційної освіти Київського учбового округу відводилася інтелектуальному розвитку учнів у наукових гуртках (біологічному, історичному, географічному, літературному, астрономічному та ін.), які функціонували в позаурочний час. Члени гуртків вивчали праці відомих вчених, обговорювали прочитане і викладали результати цих бесід у статтях, що публікувалися в учнівських журналах та рефератах. Важливим було те, що

вихованці відвідували ці гуртки добровільно, з великою охотою та задоволенням. На думку педагогів комерційних навчальних закладів робота у наукових гуртках „... возбуждает умственную самодеятельность учащихся, вызывает охоту к серьезной научной работе и любовь к знаниям” [3, с. 15].

Для прикладу розглянемо діяльність деяких із них. Зокрема предметом обговорень та темами рефератів і статей літературного гуртка були такі: про те, як треба читати книги, про товариські стосунки, про щастя, про працю; історичного гуртка: розвиток писемності, релігії древніх народів, причини занепаду Римської імперії, релігії древніх народів, про рицарів та ін. На заняттях біологічного гуртка вихованці училися визначати трав'яні, деревовидні та кущові рослини по бруньках, листках та квітах; проводили досліди щодо фізіології рослин; влаштовували осінні й весняні екскурсії для спостереження за живою природою; досліджували й обговорювали життя різних комах, читаючи твори Ж. Фабра; вивчали форми рослин по книгах Д. Леббока; розглядали біологічні колекції комах; власноруч готували колекції рослин [3, с. 22 – 24].

Закріпленню знань набутих у наукових гуртках сприяли екскурсії та прогулянки, які регулярно проводилися у досліджуваних нами закладах. Не менш важливим було те, що відвідуючи ці заходи та перебуваючи тривалий час на свіжому повітрі, учні ще й фізично загартовувалися. Дослідивши архівні джерела нами виявлено, що екскурсії у закладах комерційної освіти Київського учбового округу були різними за змістом: суспільно-історичні, географічні, виробничі, релігійні тощо [4, с. 53].

Хотілося б зазначити, що на початку становлення закладів комерційної освіти проведення екскурсій ускладнювалося нерозумінням з боку батьків і нелюбов'ю до цих заходів з боку дітей [2, с. 17]. У зв'язку з цим педагогічними колективами комерційних навчальних закладів Київського учбового округу було прийнято рішення, яким було визначено перелік обов'язкових екскурсій. Обов'язковим було відвідування суспільно-історичних і географічних екскурсій, як таких що позитивно впливали на успіхи вихованців у вивченні

історії, географії та екскурсій по монастирях згідно віросповідання учнів, музеях і виставках, які сприяли духовному й моральному збагаченню учнів. Здебільшого ці заходи позакласної роботи проводилися весною та осінню, їх кількість протягом року залежала від погодних умов. Тривалість екскурсій коливалася від 4 до 8 годин. З метою ознайомлення з природою, річками, полями організовувалися екскурсії на берегах Дніпра, до Голосіївського лісу, Кадетського лісу, Дарницьких лісів. Щорічно відбувалися екскурсії до Бердичева для ознайомлення з роботою Федорівських цукро-рафінадних заводів; до Києві для відвідування пивоварних, цементних, цегляних заводів, мукомельних млинів та ін. Ці поїздки розширювали знання дітей про виробництво, знайомили з процесами переробки сільськогосподарської продукції, вчили спостерігати за природними та суспільними явищами, виховували любов та бережне ставлення до всього живого в природі. Поступово, з року в рік, екскурсії все більше стали носити регулярний характер і набули статусу одного із улюблених вихованцями заходів позакласної роботи [2, с. 19; 3, с. 91].

Також, особливою популярністю серед учнів закладів комерційної освіти користувалися прогулянки. Діти їздили до Пущої – Водиці, до Одеси, в Крим, на річку Волга, при цьому, на такого роду прогулянки, багаті учні їздили за рахунок власних коштів, бідним – поїздку оплачувало училище. Іноді далекі поїздки малозабезпеченим вихованцям оплачувалися коштами спілки взаємодопомоги бідним учням [3, с. 97 – 99].

Такі спілки створювалися у досліджуваних нами навчальних закладах з метою надання матеріальної допомоги учням. Надходження коштів, спілки отримували від пожертвувань приватних осіб та членів опікунської ради. Використовували їх на фінансування екскурсій, на купівлю одягу та оплату за навчання для учнів із бідних сімей. На різдвяні свята за рахунок цих грошей ставили ялинку і роздавали вихованцям подарунки (книги та солодощі). Варто зазначити, що траплялися випадки коли учні класу самотужки збирали кошти і вносили як частину оплати за когось із своїх товаришів [3, с. 110 – 112].

Окрім цього завдяки, добродійності збоку власників театрів, які в якості благодійної допомоги надсилали невелику кількість квитків, учні мали змогу відвідувати вистави драматичних та оперних театрів. Також педагоги закладів запрошували науковців та вчених проводити лекції для вихованців, які часто супроводжувалися демонстраціями дослідів, діапозитивів, картин. Зокрема у 1902 році учні Київського другого комерційного училища прослухали лекцію про безпровідний телеграф і мали можливість закріпити почуте, провівши низку дослідів на апараті О. Попова [3, с. 99 – 100].

Як бачимо, подібні заходи позакласної роботи не тільки сприяли розширенню кругозору учнів, носили пізнавальний характер, а й зміцнювали дружні стосунки та взаєморозуміння в колі самих учнів та між учнями і вчителями. Відвідування учнями екскурсій давало можливість вихованцям спостерігати все те, що вони вивчали тобто наочно закріплювати вивчений матеріал.

Окремої уваги як один із аспектів позакласної діяльності заслуговує видання кожним класом учнівських журналів, на сторінках яких висвітлювались визначні події класів, описувалися екскурсії, вечірки, свята, друкувалися реферати щодо діяльності наукових гуртків. Видання журналів перебувало під контролем класних спостерігачів, проте технічне і фінансове забезпечення лежало на плечах вихованців. Вони самі збирали кошти на видання журналів, відносили статті до типографій, вели всю звітність пов'язану із виданням та розповсюдженням номерів. Статті, написані для журналів, обговорювалися на позакласних зборах під керівництвом класних спостерігачів, з метою виправлення помилок, після чого ще раз перечитувалися викладачами. Важлива роль відводилася ілюстраціям до журналу, які учні малювали власноруч. Цей вид позакласної роботи згуртовував учнів над виконанням однієї цікавої справи, адже до видання журналу залучалися практично всі учні класу. Хтось був автором статей, інші виконували роботу художників, касирів, впорядкувальників тощо [1, с. 4]. Як бачимо, такі журнали стали своєрідними

вісниками позакласного життя кожного класу, а робота над ними розкривала індивідуальність кожного учня окремо і класу загалом.

Значне місце у позакласних заходах закладів комерційної освіти займало позакласне читання, яке було необхідним доповненням до класних занять і сприяло розширенню кругозору та формуванню світогляду учнів. З метою контролю над цим процесом у досліджуваних нами навчальних закладах було запроваджено обов'язкову його перевірку частково на уроках, де учні розповідали зміст прочитаного, а частково у конспектах, рефератах та творах, які вихованці надавали для перевірки педагогам. Для підбору переліку книг щодо обов'язкового позакласного читання при навчальному закладі створювалася комісія із директора, інспектора і викладачів. Члени комісії ділилися на дві групи: словесно-історичну – для підбору книг із російської мови, словесності та історії; суспільно-історичну – для укомплектування книг з природознавства, географії, фізики, хімії. При формуванні списку рекомендованих книг викладачі керувалися наступними принципами: людина серед людей, людина серед природи, книги по географії та природі, історії та словесності. Кожну з книг повинні були переглянути два викладачі, щоб оцінити чи буде ця книга зрозумілою та доступною для учнів. Складений перелік затверджувався на засіданні комісії. Вихованці повинні були прочитати вибрані для них книги до певної дати, після чого призначалася перевірка прочитаного та пояснення викладачем незрозумілого учневі. Завдяки обговоренням прочитаних книг, в якому приймали участь усі учні класу, викладачі могли побачити індивідуальні здібності кожного із них і визначити літературні смаки і нахили дітей [4, с. 60 – 65].

Таким чином, аналіз позакласної діяльності закладів комерційної освіти Київського учбового округу на поч. ХХ ст. показав, що вона була направлена на розумовий та інтелектуальний розвиток вихованців, формування естетичних смаків та моральний якостей учнів. Головна особливість позакласного педагогічного процесу цих закладів полягала в тому, що він будувався на взаємному розумінні педагогів і дітей, з урахуванням особистості учнів та

спільної зацікавленості у результатах їх діяльності. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розкриттям суспільно-політичних, соціально-економічних передумов виникнення комерційних навчальних закладів у Київському учбовому окрузі, аналізу форм та методів освітньої діяльності цих закладів, висвітленням поглядів педагогів щодо побудови та організації навчально-виховного процесу в закладах комерційної освіти.

Література

1. **Дело** о деятельности коммерческого училища в г. Бердичеве в 1912–1913 уч. году. – Бердичев, 1914. – С.6.
2. **Краткие** сведения о состоянии и деятельности частного женского коммерческого училища Л.Н. Володкевич в Киеве 1900–1910. – К.: Типография 1-ой киевской артели печатного дела, 1910. – 49 с.
3. **Отчет** о состоянии учебно-воспитательной части Киевского 2-го Коммерческого училища за 1902–1903 гг. – К.: Лито-Типография Т. Г. Мейландера, 1904. – 151 с.
4. **Отчет** о состоянии учебно-воспитательной части Киевского 1-го Коммерческого училища за 1912–1913 гг. – К.: Типография Р. К. Лубковского, 1913. – 71 с.
5. **Устав** Конотопского коммерческого училища. – Конотоп, 1906. – С. 3.
6. **Центральный** державний історичний архів України в Києві. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 311. Записка о деятельности заведений коммерческого образования. Министерство торговли и промышленности, отдел ученых, 1910 р. – 5 арк.
7. **Центральный** державний історичний архів України в Києві. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 310. Положение о коммерческих учебных заведениях, 1894–1907 гг. – 24 арк.

Mushka O. V.

Out-of-class Activity of the Commercial Educational Establishments of Kyiv Educational District in the Beginning of the 20th Century

The main aspects of out-of-school activities of the Kyiv educational district's business education institutions at the beginning of the 20th century are analyzed in the

article. The questions of intellectual, aesthetic and moral development of these institutions' students are revealed.

Key words: business education institutions, business schools (colleges), trade schools, out-of-school activities, Kyiv educational district.

Відомості про автора

Мушка Оксана Вікторівна – кандидат педагогічних наук, начальник відділу наукових і керівних кадрів Національної академії педагогічних наук України.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2012 р.

Прийнято до друку 21.12.2012 р.